

NYKLASSICISMEN I KRIMINALPOLITIKEN

AV SPECIALFORSKARE PATRIK TÖRNUDD, HELSINGFORS

Nils Christie har gjort min uppgift lättare på två sätt. Han har lagt fram en grundläggande orientering om den aktuella kriminalpolitiska situationen och om nyklassicismen. Samtidigt har han löst det dilemma jag ställdes inför, när jag accepterade uppgiften att vara koreferent här i dag. Jag visste inte om jag skulle komma hit för att tala *för* den så kallade »nya kriminalpolitiken« i Norden – med dess klassiska element i ett nytt sammanhang – eller om jag snarare skulle tala *illa* om det som i USA går under beteckningen nyklassicism.

Nu har det hela blivit enklare efter det att Nils Christie utmålade den amerikanska »back to justice«-rörelsen i hela dess förskräcklighet. Nu kan jag med desto bättre samvete tala om den nyklassiska kriminalpolitiken i Norden.

Den nya kriminalpolitiken i Norden måste förstås mot bakgrunden av våra ideologiska och materiella förutsättningar och vår dyrköpta insikt om de misstag vi har gjort.

Vi lever i ett urbaniserat och sofistikerat välfärdssamhälle där beredskapen att bedriva en rationell och medveten samhällspolitik är hög. Den ständigt stigande kunskapsnivån och värdeheterogeniteten har eliminerat äldre tiders auktoritetstro. I vårt samhälle har den enskilde, jämfört med vad situationen var för en generation sen, mer vilja och mycket bättre förutsättningar att utsätta enstaka myndighetsbeslut – t. ex. straffdomar – för en sådan granskning, där beslutens meningsfullhet, deras relation till olika målsättningar och deras konsekvens i jämförelse med tidigare beslut blir föremål för kritisk analys.

Det ställs alldeles speciella krav på ett kriminalpolitiskt system som skall passa detta urbana välfärdssamhälle.

Här kanske jag skall sticka in med påpekandet av att många visionärer är övertygade om att en annan typ av samhälle står inför dörren: att storstädernas slösaktiga och översofistikerade livsstil kommer att överges till förmån för en enklare och mer idyllisk samhällsform baserad på små samhällen. Kanske visionerna en dag blir verklighet. Men ökad ekologisk och social medvetenhet är en sak och konkreta fakta om samhällsstrukturen en annan sak. Ingenting tyder på att »den gröna vågen« skulle omvandla samhället inom den överskådliga framtid vi i dag planerar för.

Det är ingen slump att det är i de rika och sofistikerade samhällena man har varit snabbast med att ompröva behandlingsideologin – föreställningen att brottslighet närmast kan jämföras med sjukdom och sålunda kan effek-

tivt kureras genom expertbehandling av enstaka individer. Det var ett missstag. Kombinationen av rationalitetskrav och ökad känslighet inför det onda i behandlingstvånget har tvingat fram en mer eller mindre total omprövning. I varje fall är det frågan om en omprioritering av bevisbördan. Den dag då inte blott experterna utan en bred folkopinion accepterat att tvångsbehandlingsideologin inte är någon lösning – ja, då blir det aktuellt att tala mera om de sällsynta undantagsfallen, de svåridentifierbara smågrupperna, för vars del det finns argument som talar för tvångsbehandling.

Men nånting lärde vi oss av tvångsbehandlingsepoken, såsom man alltid lär sig av att gå till ytterligheter, renodla en speciell ideologi i hopp om att den skall lösa alla problem. Vi lärde oss att det goda uppsåtet inte räddar från excesser. I tvångsbehandlingsideologins namn har tusentals år av människors liv offrats till ingen nytta.

Det är parollen »detta skall inte hända igen« som har gett drivkraft åt de nyklassiska reformkraven i Norden. Det är indignation inför godtycke och slöseri med resurser som lett fram till kravet på en ny kriminalpolitik.

Den här kriminalpolitiken bygger på vissa premisser – bl. a. den att vi har ett centraliserat, rationellt straffrättsligt system. Den premissen innebär i sin tur att vi har en klar föreställning om hur systemet fungerar. Efter eliminering av tvångsbehandlingsideologin och efter förkastande av inkapaciteringsideologin är det, rimligtvis, framförallt allmänpreventionen som »blir kvar«. Men vi vill ge en human tolkning åt allmänpreventionen och säger därför att straffet i första hand skall uttrycka klander och på det sättet påverka beteende och attityder. Syftet är inte att framkalla lidande. Men när straffsystemet uttrycker klander i syfte att slå vakt om vissa beteenderegler så innebär detta samhällsningripande oftast något ont. Den smärtsamma omprövningen av tvångsbehandlingsideologin lärde oss att vi aldrig får blunda för det onda som kan ingå i kontrollåtgärder. Det är bäst att öppet medge vad det är frågan om.

I det förhandssammandrag som har delats ut till deltagarna har jag antytt att de nyklassiska rättvisekraven har åtminstone två olika uppgifter. Dels är det frågan om den klassiska uppgiften att erbjuda skydd och rätts-säkerhet. Dels är det frågan om rättvisa i själva systemet och möjligheterna att stöda på ändamålsenlighetskonstruktioner grundade reformkrav med parallell rättviseargumentering. Det är den här mer generella tolkningen av rättvisekravet som avses i den av FN:s 5:te kriminalpolitiska kongress godkända principen om att det gäller att rättvist fördela det lidande och de sociala kostnader som brottsligheten för med sig. Det är till exempel ändamålsenligt att kräva mer av de samhälleligt starka, när vi beslutar om regler och förpliktelser. Det är också rättvist att göra det. Vare sig det är frågan om rättvisa i vid eller snäv bemärkelse, innebär den nordiska nyklassicismen att rättvisa används som ett slags vapen, som ett medel för

kvalitetskontroll. Straffrättssystemet är inte till för att skapa rättvisa men vi vill att det skall vara rättvist.

Jag tänker nu gå in på frågan vad rättvisekravet i praktiken innebär. För att supplementera Nils Christie – och för att kunna polemisera mot honom en smula – skall jag utnyttja den begränsade tiden till att framförallt tala om det traditionella kravet på skydd mot godtycke och excesser.

Rättvisan får sin innebörd av vissa principer och regler. Proportionalitetsprincipen säger att det skall råda direkt proportion mellan straffets intensitet och gärningsmannens grad av skuld. När vi vill understryka vikten av att hindra diskriminering och godtycke talar vi om principen att lika fall skall behandlas lika. Det finns en bra regel som säger att ingen skall straffas för mer än vad han gjort.

De här reglerna uttrycker samma insikt ur olika synpunkter, beroende på vilken typ av regelbrott vi är intresserade av. Varje system är ju ofullkomligt. Fel och misstag hör till allt mänskligt handlande. Men det är stor skillnad mellan typer av fel i straffsystemet – och det här är en sak som jag tror att Nils Christie inte i tillräcklig grad tagit i beaktande. Det är viktigare att hindra alltför stränga straff än att hindra alltför milda straff. Både klassiska och – kanske speciellt – nyklassiska krav på rättvisa och rättssäkerhet lägger stor vikt vid att prioriteringen går i just den riktningen.

Jag skall ta ett konkret exempel. Eftersom de aktuella nordiska kriminalpolitiska utredningarna så många gånger varit på tal, skall jag den här gången illustrera nyklassiskt nordiskt straffrättstänkande med det straffmätningsskapitel vi införde i strafflagen i Finland för ett par år sen. Det var en nyklassisk reform. Kapitlet upptar fyra paragrafer. I den första paragrafen talas om ett rättvist förhållande mellan gärning och straff och det här kravet får sitt innehåll av nästa paragraf, som upptar ett antal allmänna straffskärpningsgrunder och av de två därpåföljande paragraferna, som tillåter strafflindring. Straffskärpningsgrunderna är exakt formulerade och uttömmande och påverkar enbart straffmätningen inom strafflatituden. Strafflindringsgrunderna är däremot mer imprecisa, de tillåter beaktande av andra omständigheter än dem som uttryckligen uppräknas i lagen och det är möjligt (eventuellt med hjälp av ett stadgande i strafflagens 3 kapitel) att gå under det i lag fastställda minimistraffet.

Det var förstås med avsikt vi skrev straffmätningsreglerna just så: de skulle *inte* vara symmetriska. Att någon döms till strängare straff än normalt är en så allvarlig sak att det är nödvändigt att i lag slå fast ett fåtal allmänna straffskärpningsgrunder. Men när det blir tal om lindring, då är en friare prövning möjlig, då skall det gå att lägga fram alla möjliga argument med anknytning till den åtalades situation, hans motiv, hans utsatta ställning m. fl. omständigheter, som minskat hans förmåga att handla lagenligt.

Dessa nyklassiska straffmättningsregler innebär inte något slags fixering vid enstaka *yttre* egenskaper hos den brottsliga handlingen. Må de lärda debattera om var skiljelinjen går mellan »Tatstrafrecht« och »Täterstrafrecht«. Fördelen med den typ av straffmättningsregler, som jag har beskrivit här, är att samtidigt som det är möjligt att diskutera gärningsmannens skuld i ljuset av en vid uppsättning kriterier, innebär bindningen till den brottsliga handlingen att vi får en garanti mot missbruk och godtycke.

Antag att straffsystemet skulle tillåta det slags totalbedömning av en individs liv och leverne, som påträffas i en del tvångsbehandlingssystem. Ja, samhället är fullt av personer som i majoritetens ögon är osympatiska, obekväma och farliga och som få skulle sakna, om de hamnar bakom fängelsemurarna för en längre eller kortare tid. En av straffrättssystemets uppgifter är att erbjuda *skydd åt också dem som ingen tycker om* – det är inte minst för den uppgiften vi behöver ett centraliserat, på regler baserat straffrättssystem.

Påståendena om att anknytningen till gärningen och inte till gärningsmannen skulle innebära någotslags primitiva »räknemaskins«-principer av typen »ett år för ett öga« är förstås ren karrikatur, om vi utgår från den typ av sofistikerat straffrättssystem vi har på den europeiska kontinenten och i Norden. Det anglosaxiska straffrättssystemet har inte våra regelorienterade traditioner och det är också en av huvudorsakerna till att det *är* skillnad mellan nyklassicismen i Norden och USA.

Minnet av alla de missförstånd den internationella allmänpreventionsdebatten har gett upphov till manar till stor försiktighet: själv skulle jag nog tänka mig för två gånger innan jag vid någon internationell konferens står upp och säger »I like neo-classicism«. Men när vi nu i en intern nordisk krets diskuterar vart vi är på väg i vår kriminalpolitik tvekar jag inte att säga att det är bra att begreppet rättvisa i aktuellt nordiskt reformarbete kommer till användning i syfte att slå vakt om rättssäkerheten och styra reformarbetet. Vi behöver rättviseargumenten – vi må sen kalla den nya kriminalpolitiken vad som helst.

Nils Christie säger att han inte vill att man skall använda kriminalpolitiken till att kontrollera brott, men jag tror – hoppas – att han med det menar ungefär det samma, som vi ofta brukat uttrycka med tesen att kriminalpolitik är en del av samhällspolitiken och därför inte får strida mot allmänna samhällspolitiska värderingar. Brottskontroll kan aldrig vara ett självändamål – lika litet som prispolitikens uppgift att kontrollera priserna kan vara ett självändamål. Men det är praktiskt att dela upp samhällspolitiken på olika sektorer, att operera med undersystem som vi försöker få att fungera så bra som möjligt.

Vi kan inte heller bygga rättssystemet på de okomplicerade fallen. Tvärtom. Det är ju bl. a. just det som skiljer rättspolitik från t. ex. ekonomisk

politik, att det inte räcker med att genomsnittsutfallet är tillfredsställande. Systemet måste fungera väl också – och speciellt – i de udda och svåra fallen, där riskerna att man gör något galet är stora. Vi lever inte i någon småstadsidyll. Ingenting tyder på att vi skulle gå mot ett samhälle med mindre mobilitet och migration. Och vi skall inte acceptera ett rättssystem som inte ger rätt också åt turisten, vagabonden och gästarbetaren.

Ett vägande argument mot Nils Christies kungstanke – konfrontation mellan offer och gärningsman – anknyter till brottsstrukturen. Jag tittade på vår rättsstatistik i Finland och konstaterade att den typ av konflikt mellan en brottsling och en privatperson, som Nils Christie utgår från, är sällsynt. Av alla frihetsstraff utgjorde dessa konfliktfall blott cirka en tredjedel – av alla straff mindre än en tiondedel. En liten minoritet alltså, som dessutom håller på att bli allt mindre. I modern kriminalpolitik är det nödvändigt att justera kriminaliseringsstrukturen, gå till tidigare steg i den kausalkedja som leder till skada: straffa för rattfylleri helle än för trafikskada, straffa för lättsinne i kontrollen av läkemedelsframställning hellre än att ha en serie Thalidomid-processer. Utvecklingen går mot straffrättssystem, där en allt större del av brotten är faredelikt och det alltså inte finns någon enskild person som upplever sig som målsägande. I ett sådant system kan Nils Christies offerkonfrontation blott ha marginell betydelse.

Men jag har än mer vägande invändningar. Om de allra svåraste fallen skall användas som måttstock för vad det kriminalpolitiska systemet duger till, ligger det nära till hands att nämna de farliga återfallsförbrytarna. En stark internationell opinion har formulerat insikten om tvångsbehandlingsideologins misslyckande så, att det som »blir kvar« inte är allmänprevention utan individualprevention i form av oskadliggörande – isolering. Här om någonstans behövs föreställningen om proportion mellan skuld och straff för att skydda mot inhumana åtgärder. Erfarenheten visar att rena humanitetsargument ofta inte har tillräcklig politisk tyngd. I många länder kommer under den närmaste framtiden att föras en hård debatt om det berättigade i att spärra in farliga individer för brott som de i framtiden kan tänkas begå. Det är ett mycket tungt ansvar de tar på sig, som nu säger att vi inte behöver se så allvarligt på kraven på proportion i straffmätningen och likhet inför lagen.

Jag tror att Nils Christie hela tiden ser för sig fall där det lilla samhällets av regler och jurister ohämmade ingripanden leder till en mildare reaktion. I verkligheten är det inte så. Det är enormt svårt att vara objektiv, låta bli att ta ovidkommande hänsyn, hålla den tillfälliga indignationen i styr. Vi behöver reglerna för att lägga band på oss själva. Att hela rätts-säkerhetssystemet är inriktat på att hindra alltför stränga reaktioner förklaras av att det är hämnden, den anarkistiska lynchjustisen man efteråt

ångrar. Samspelet mellan lekmän och experter samt de lagfästa reglerna hjälper oss att undvika sådana straffreaktioner, som vi senare skulle ångra. Samtidigt ger reglerna den svagare parten ett vapen, med vars hjälp det är möjligt att i efterhand kontrollera om straffdomen varit godtycklig eller partisk. Att domarna ätit en dålig lunch eller att tidningarna haft sensationella brottsrubriker den dag straffet skall avkunnas får inte påverka straffet – men utan hjälp av regler och expertis är den saken svår att visa. Det behövs regler och experter för att »kontrollera kontrollörerna«.

Själv har jag inte någon enkel formel att erbjuda för lösning av kriminalpolitikens problem. Jag tror att de enkla formlerna är farliga: vi måste vara pragmatiska, pröva oss fram, vara beredda att experimentera med många nya uppslag och idéer. Och jag tänker inte heller sluta mitt anförande med att utbringa något leve för nordisk nyklassicism, utan nöjer mig i stället med att låna ett uttryck, som ständigt återkommer i den finländska straffrättskommitténs betänkande, och uttalar alltså förhoppningen att den framtida kriminalpolitiken i Norden skall vara »både ändamålsenlig och rättvis«.

Patrik Törnudd